

УДК 352.2

«Зелена» економіка як базис екологічної безпеки землекористування в Україні

Галушкіна Т.П.

доктор економічних наук,
заслужений економіст України, професор
Державної екологічної академії післядипломної освіти
та управління (м. Київ)

Біньковська О.В.

здобувач, викладач
Одеського професійного ліцею будівництва та архітектури

Серницька К.В.

аспірант
Державного екологічного університету (м. Одеса)

У статті розглянуто вихідні засади «зеленої» економіки та проблеми екологічної безпеки землекористування в Україні. Проаналізовано ключові вектори сучасної земельної стратегії відповідно до законодавчого урегулювання процесів мінімізації деградації та опустелювання земель, а також активізації розвитку органічного землеробства.

Ключові слова: «зелена» економіка, екологічна безпека, землекористування, органічне землеробство, екологічний ризик, екологізація земельної політики.

Galushkina T.P., Binkovska A.V., Sernytska K. V. «ЗЕЛЕНАЯ» ЭКОНОМИКА КАК БАЗИС ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены исходящие принципы «зеленой» экономики и проблемы экологической безопасности землепользования в Украине. Проанализированы ключевые векторы современной земельной стратегии в соответствии с законодательным урегулированием процессов минимизации деградации и опустынивания земель, а также активизации развития органического земледелия.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, экологическая безопасность, землепользование, органическое земледелие, экологический риск, экологизация земельной политики.

Galushkina T.P., Binkowska A.V., Sernytska K. V. «GREEN» ECONOMY AS A BASIS OF ECOLOGICAL SAFETY OF LAND USE IN UKRAINE

Consideration of «green» economy principles and the problems of ecological safety of land use in Ukraine; analysis of key trends in current land strategy in accordance with the legislative regulation of processes of minimization of land degradation and desertification and strengthening of organic farming development.

Keywords: green economy, ecological safety, land use, organic farming, ecological risk, ecological land policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На тлі перетворень, яких зазнає українська економіка сьогодні, слід визнати, що в умовах глобалізації поступово відбувається усвідомлення неадекватності наявної моделі економічного зростання вимогам переходу до моделі сталого розвитку та необхідності формування основ «зеленої» економіки. Відповідальність України, яка взяла на себе виконання міжнародних зобов'язань щодо реалізації «зеленої» політики, проголошеної ЮНЕП, зумовлює її практичне втілення.

Хоча в Україні до цього часу відсутня стратегія «зеленого» зростання на відміну від Заходу, де з 2009 р. панує ідеологія Гло-

бального зеленого курсу [1], слід визнати, що в умовах фінансової кризи «озеленення» економіки відкриває нові можливості для бізнесу і підвищення зайнятості населення. Однак для ефективного впровадження «зеленої» економіки необхідно активізувати зусилля щодо зміцнення національних стратегій, що сприяють упровадженню чистих технологій та забезпеченню екологічної безпеки. Суть її як домінуючої на сучасному етапі парадигми суспільного розвитку полягає в можливості більш ефективно використовувати наявні природні блага на засадах міжрегіональної (транснаціональної) кооперації та взаємної компенсації нанесених збитків [3].

При цьому ініціатива «зеленої» економіки заснована на таких трьох головних принципах, як:

- оцінка і висунення на перший план природних послуг на національному та міжнародному рівнях;
- забезпечення зайнятості населення за рахунок створення «зелених» робочих місць та розроблення відповідної політики;
- використання ринкових механізмів для досягнення стійкого розвитку.

До того ж прихильники концепції «зеленої» економіки вважають, що превалююча нині економічна система, яку, до речі, називають «коричневою» економікою, є недосконалою, хоча вона дала певні результати в підвищенні життєвого рівня людей у цілому, особливо її окремих груп. Разом із тим негативні наслідки функціонування цієї системи досить значні: це екологічні проблеми (зміна клімату, опустелювання, втрата біорізноманіття), виснаження природного капіталу, широкомасштабна бідність, брак прісної води, продовольства, енергії, нерівність людей і країн. Усе це створює загрозу для нинішнього і майбутнього поколінь.

Хоча за роки незалежності економіка України і зазнала величезних змін, проте й досі залишається нерозвинутою структурно й технологічно. У ній продовжують домінувати галузі, що виробляють продукцію з низьким рівнем доданої вартості та значним екологічним ризиком.

Ця ситуація в її динаміці призвела до значних негативних екологічних та економічних наслідків. Такий розвиток подій насамперед завдає збитків екологічній системі у вигляді дедалі зростаючого обсягу вилучення природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища.

Доктрина «зеленої» економіки повинна розглядатися як система довгострокових дій, що деталізує ресурсні можливості та забезпечує мінімізацію екологічного ризику та формування сприятливого бізнес-середовища [2]. Доцільним є об'єднання економічного та екологічного складників соціально-економічних реформ на національному, регіональному та місцевому рівнях, практичне врахування екологічних факторів безпосередньо у процесі господарської діяльності. Особливо це стосується такого унікального і водночас обмеженого ресурсу, як земля.

Нині значне антропогенне порушення земель і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та при-

родного характерів є одними з найбільш вагомих загроз національним інтересам і національній безпеці в екологічній сфері. Між тим питання ризик-менеджменту у сфері землекористування на державному рівні фактично не вирішується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід визнати, що проблема ефективного використання земель, особливо сільськогосподарського призначення, в умовах посилення процесів техногенного впливу в Україні дедалі більше ускладнюється. Саме цим аспектам присвячено наукові праці відомих учених: П.Т. Борщевського, І.К. Бистрякова, Л.М. Грановської, С.І. Дорогунцова, І.І. Зіновчук, Н.Ф. Лукінова, А.С. Даниленка, Д.С. Добряка, Є.В. Мішеніна, Л.Я. Новаковського, О.В. Олійника, О.М. Онишенка, П.Т. Саблука, А.Я. Сохничка, В.М. Трегобчука, А.М. Третьяка, М.М. Федорова, В.Й. Шияна, В.В. Юрчишина та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Земельний менеджмент розглядається як складова частина екологічного управління, що цементує екологічну функцію держави. Управління використанням та охороною земель в Україні тісно пов'язане зі станом техногенної безпеки земель, і у його здійсненні велике значення має міцна законодавча база. При цьому ст. 19 Кодексу встановлює вичерпний перелік із дев'яти категорій земель.

Водночас у контексті подальшого вдосконалення та кодифікації земельного законодавства (у т. ч. під час розроблення нової редакції Земельного кодексу) цілком слушним, на думку експертів, буде доповнення переліку ще однією самостійною категорією – «техногенно забруднені землі», що забруднені внаслідок господарської діяльності людини, яка призвела до їх деградації та зумовила негативний вплив на довкілля і здоров'я людей. Чинний Земельний кодекс України (ст. 169) відносить до техногенно-забруднених земель радіаційно небезпечні та радіоактивно забруднені землі, а також землі, що забруднені важкими металами, іншими хімічними елементами тощо. Таким чином, наявну категорію земель не можна вважати вичерпною та досконалою, що в перспективі потребуватиме законодавчого доопрацювання. При цьому важливим наповненням є визначення екологічних критеріїв та обмежень. Однак нині індикатори оцінки екологічного ризику від техногенного забруднення та деградації земель чітко в законодавчій прак-

тиці не визначено. Відсутній і системний моніторинг оцінки соціального збитку [5]. До того ж проблема ускладнюється тим, що до цього часу внаслідок відсутності картографування забруднених земельних ділянок залежно від джерел забруднення не налагоджено відповідної статистичної системи даних на національному рівні. Однак динамічність ситуації щодо структури земельного фонду України та зростання питомої ваги техногенно забруднених територій вимагають поглиблених досліджень щодо екологізації земельної політики для відтворення ресурсного потенціалу та активізації розвитку органічного виробництва. У сукупності це зумовлює необхідність поглиблення теоретико-методичних засад та розроблення практичних рекомендацій щодо екологічної безпеки землекористування та поширення кращих практик органічного землеробства в Україні на засадах принципів «зеленої» економіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є огляд теоретико-організаційних основ екологічної безпеки та екологізації політики землекористування на державному рівні з урахуванням кращого вітчизняного та міжнародного досвіду.

Ідея статті полягає в тому, що на основі узагальнення наявного законодавства та наукових досліджень запропонувати ефективну парадигму екологічної безпеки землекористування, що вплине на розвиток органічного землеробства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині особливе занепокоєння викликають як стан земельних ресурсів, так і заходи щодо розвитку органічного землеробства в Україні, що, на жаль, не відповідають вимогам раціонального природокористування та потребують сутнісного наповнення. Одним із ключових векторів сучасної земельної стратегії України є виконання положень Ріо-20 відповідно до законодавчого врегулювання процесів мінімізації деградації та опустелювання земель з урахуванням змін клімату шляхом збільшення частки природоохоронного фонду та консервації деградованих, малопродуктивних і забруднених земель. У цьому напрямі, як свідчить проведений аналіз, є значні резерви. Так, рівень територій, що підлягають особливій охороні, значно нижчий, аніж нормативно визначений. Окрім того, за експертними оцінками Світового банку (2013 р.), в Україні щорічні втрати від зниження родючості земель сільськогосподарського призначення становлять близько 5 млрд. дол. США. При

цьому, як свідчать дослідження, внаслідок лише ерозії ґрунту на кожен тону виробленого зерна припадає 10 т втраченого ґрунту. За офіційними оцінками [6], загальна площа сільськогосподарських угідь, які зазнають впливу водної ерозії, становить 13,4 млн. га, у тому числі 10,6 млн. га орних земель (32% від їх загальної площі). У складі еродованих земель налічується 4,5 млн. га із середньо- та сильно змитими ґрунтами, 68 тис. га з яких повністю втратили гумусовий горизонт. Особливе занепокоєння викликають масштаби та інтенсивність цих процесів на чорноземних та близьких до них за родючістю ґрунтах.

Щорічне зростання площ еродованої ріллі у цілому по Україні сягає 60–80 тис. га. При цьому втрачається приблизно 11 млн. т гумусу (15 т/га.) Це означає, що ґрунтовий покрив країни втрачає щороку близько 740 млн. т родючого ґрунту, який містить близько 24 млн. т гумусу, 0,7 млн. т рухомих фосфатів, 0,8 млн. т калію, 0,5 млн. т азоту та велику кількість мікроелементів [6].

Наведене дає змогу зробити такі висновки:

1. Сучасний стан земельних ресурсів свідчить про тенденцію погіршення їх якості та необхідність проведення оздоровчих заходів щодо локалізації та ліквідації деградованих процесів.

2. Оскільки, на думку фахівців [4], наявність забруднення є сучасним невід'ємним компонентом визначення екологічного стану земної поверхні, передусім сільськогосподарських угідь, необхідно сформулювати та законодавчо закріпити основні підходи до ранжування процесів, що впливають на деградацію земель.

3. Скорочення площі продуктивних земель свідчить про нагальну потребу їх захисту та орієнтацію на інноваційні заходи щодо попередження деградації та більш широке залучення малопродуктивних та порушених земель.

4. Важливим вектором досліджень є оцінка чинників, що впливають на поширення органічного сільського господарства та виробництво безпечної продукції в регіонах України.

Так, за останніми оцінками Мінприроди [6], екологічна стабільність землекористування в межах регіонів України (табл. 1) залишається стабільно нестійкою (к. ек. ст. 0,41), а коефіцієнт антропогенного навантаження (к. а. н.), що характеризує ступінь впливу діяльності людини на стан довкілля, у т. ч. земельні ресурси, у цілому по країні становить 3 та 4 бали (середній та значний).

**Характеристика екологічного стану землекористування
в розрізі регіонів України за 2014 р. [6]**

Адміністративно-територіальні одиниці	К ек.ст.*	Екологічна стабільність території
АР Крим	0,39	стабільно нестійка
Вінницька	0,33	екологічно нестабільна
Волинська	0,59	середньо стабільна
Дніпропетровська	0,28	екологічно нестабільна
Донецька	0,29	екологічно нестабільна
Житомирська	0,50	стабільно нестійка
Закарпатська	0,74	екологічно стабільна
Запорізька	0,28	екологічно нестабільна
Івано-Франківська	0,60	середньо стабільна
Київська	0,47	стабільно нестійка
Кіровоградська	0,29	екологічно нестабільна
Луганська	0,36	стабільно нестійка
Львівська	0,55	середньо стабільна
Миколаївська	0,28	екологічно нестабільна
Одеська	0,33	екологічно нестабільна
Полтавська	0,35	стабільно нестійка
Рівненська	0,59	середньо стабільна
Сумська	0,40	стабільно нестійка
Тернопільська	0,35	стабільно нестійка
Харківська	0,34	стабільно нестійка
Херсонська	0,34	стабільно нестійка
Хмельницька	0,35	стабільно нестійка
Черкаська	0,38	стабільно нестійка
Чернівецька	0,54	середньо стабільна
Чернігівська	0,47	стабільно нестійка
Україна	0,41	стабільно нестійка

** Джерело: розраховано за Методичними рекомендаціями оцінки екологічної стабільності агроландшафтів та сільськогосподарського землекористування / А.М. Третяк, Р.А. Третяк, М.І. Шквир. – К. : Інститут землеустро УААН, 2001. – 25 с. та даними форми 6-зем Державного земельного кадастру України*

Менше 0,33 – територія є екологічно нестабільною; від 0,34 до 0,50 – належить до стабільно нестійкої; від 0,51 до 0,66 – переходить у межі середньої стабільності; якщо перевищує 0,67 – територія є екологічно стабільною.

При цьому загалом в Україні деградовані та малопродуктивні ґрунти займають п'яту частину ріллі (6,5 млн. га), а незадовільний екологічний стан земель є однією з головних причин погіршення стану довкілля. За оперативною інформацією Держземагентства, станом на 01.01.2016 загальна площа земель, що потребують консервації, в Україні становить 1,1 млн. га, із них 644,2 тис. га – деградовані, 432,1 тис. га – малопродуктивні; 144 тис. га порушених земель потребують рекультивациі. До основних угідь, від стану яких значною

мірою залежить екологічна ситуація в будь-якому регіоні, належать землі сільськогосподарського призначення. Як свідчать компетентні дослідження [6], високий ступінь їх розорюваності та пов'язана із цим інтенсивна хімізація впродовж багатьох років не сприяють відновлювальним ґрунтовим процесам. Причому Україна має чи не найвищий рівень розораності земель (53,9%) серед країн Західної Європи (рис. 1), тоді як власне сільськогосподарська освоєність України в 2014 р. становила 70,8%, частка ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь сягала 76,1%.

Таким чином, можна констатувати, що землекористування в Україні знаходиться в критичному стані, а це, своєю чергою, негативно впливає на здоров'я нації. Так, за оцін-

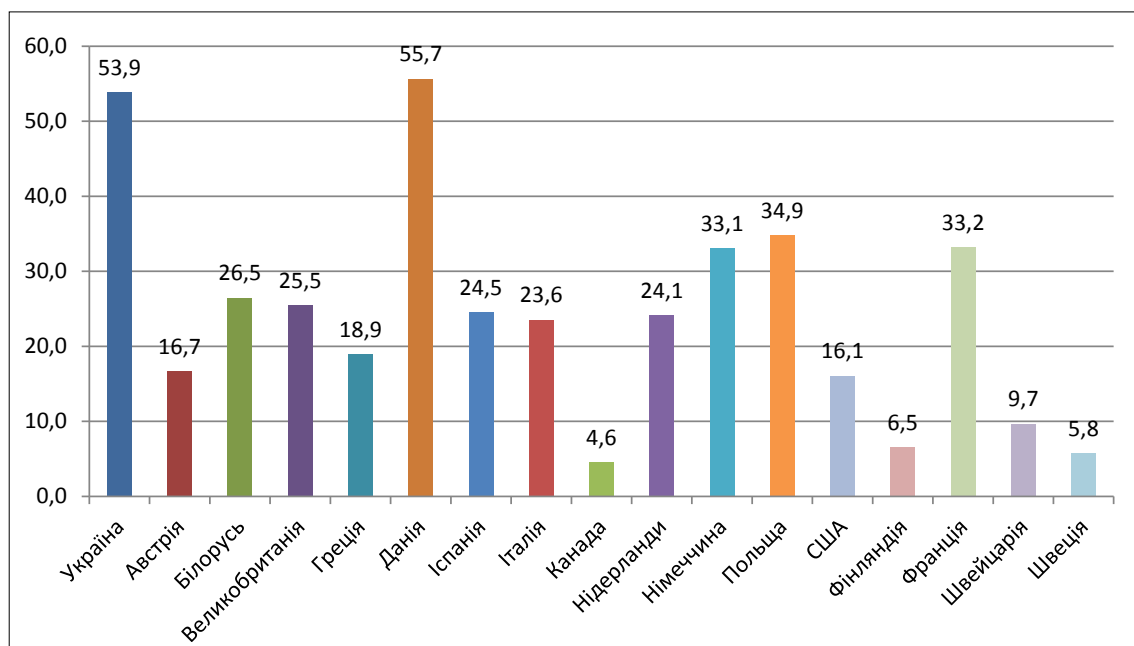

Рис. 1. Рівень розораності країн світу, % [6]

Джерело: побудовано за даними Держстатистики України

ками фахівців [7], смертність на 1 000 осіб у розрізі регіонів тісно корелює з показником екологічної стабільності землекористування. Ураховуючи велику питому вагу розораності сільськогосподарського землекористування, незадовільний екологічний стан та ступінь екологічного навантаження, необхідно особливо увагу приділяти формуванню сучасного сценарію загальнонаціональної земельної політики на принципах екологізації

Слід відзначити, що процеси деградації та опустелювання земель потребують кардинальної зміни державної політики щодо екологічної безпеки сільськогосподарських земель, а також активізації розвитку органічного землеробства. Нині цей зріз проблеми є достатньо актуальним та інноваційним. Своєю чергою, зростаючі процеси деградації ґрунтів та виснаження їх родючості є суттєвим ризиком для сталого розвитку системи землеробства та продовольчої безпеки загалом, що негативно може впливати на забезпечення соціального добробуту країни [5].

У Посланні комісії ЄС «До тематичної стратегії захисту ґрунтів» визначено вісім головних загроз деградації ґрунтів: ерозія, кількісне й якісне зменшення органічної речовини (гумусу), забруднення, засолення, ущільнення, зсуви та повені, втрата біологічного різноманіття, накриття ґрунту. Крім двох останніх, усі види деградації ґрунтів поширені на території України. За даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії», найпошире-

ніший вид деградації – дегуміфікація (втрата гумусу та поживних речовин), нею вражено 43% загальної площі [6]. Для послаблення цих тенденцій 22 жовтня 2014 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1024 було схвалено Концепцію боротьби з деградацією земель та опустелюванням на виконання пункту 82 Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 рр. Метою Концепції є підвищення ефективності реалізації державної політики щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, визначення пріоритетних завдань, зміцнення інституціональної спроможності та покращення координації діяльності уповноважених органів у відповідній сфері, а також забезпечення виконання Україною як стороною Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці, міжнародних зобов'язань. Реалізувати Концепцію передбачається протягом 2015–2020 рр.

З урахуванням вищевикладеного, доцільно розробити план дій щодо забезпечення екологічної безпеки техногенно забруднених земель, який кореспондується із зобов'язаннями України, що випливають з її членства в Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням. Передусім необхідно:

- визначити пріоритети та розробити стратегію стійкого розвитку в боротьбі з опустелюванням та пом'якшенням наслідків посухи;

- забезпечити процес екологізації земельної політики та сформувати конкретний сценарій дій у напрямі її впровадження (план ризик-менеджменту);

- сприяти підвищенню обізнаності місцевого населення щодо проблем екологічної безпеки техногенно забруднених земель та шляхів пом'якшення негативних наслідків від негативного прояву техногенних та антропогенних факторів на розвиток агроєкосистем, у тому числі за рахунок активізації розвитку органічного землеробства.

Однак слід визнати, що політика щодо реабілітації деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель є ще вкрай обмеженою та малоєфективною. Крім законодавчого та інституційного аспекту вирішення проблем екологічної безпеки землекористування, потребує вдосконалення й економічний сегмент проблеми. У цьому контексті доцільно створити фонд фінансових ресурсів для економічного стимулювання землевласників та землекористувачів за умови його цільового призначення. При цьому доцільно акумулювати фінансові резерви не лише для попередження та боротьби з деградацією агроландшафтів, а й для впровадження інноваційних технологій органічного землеробства.

Досягти цих завдань неможливо без активізації розвитку та підтримки фундаментальних наукових досліджень у сфері екологіч-

ної безпеки землекористування на засадах принципів «зеленої» економіки. Лише синтез вищезазначених заходів дасть змогу отримати позитивні результати в реалізації політики екологізації землекористування в Україні

Висновки з цього дослідження. Враховуючи значну ступінь прояву процесів деградації та опустелювання земель, украї необхідними визначаються завчасне вжиття системних заходів з управління земельними ресурсами та розроблення сценарію відповідного плану дій з обов'язковим його наповненням щодо вимог міжнародних конвенцій стосовно принципів земельного ризик-менеджменту.

В умовах сучасних глобальних викликів доцільно розробити комплексну «дорожню» карту щодо екологізації земельної політики в техногенно забруднених зонах, яка базуватиметься на паритеті екологічного та соціального складників у системі забезпечення суспільних інтересів у процесах відтворення земельного капіталу та розвитку державно-приватного партнерства на засадах «зеленої» економіки. Крім того, необхідно визначити роль та місце еколого-соціального ризику в стратегічному управлінні екологічною безпекою землекористування, що дасть змогу створити повноцінний інститут компенсаційних виплат, а також активізувати розвиток органічного землеробства та виробництва екологічно-безпечної продукції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глобальний зелений новий курс. Доповідь. – Published by the Green European Foundation aisbl Gel, Belgium, 2009.
2. Галушкіна Т.П. Національна політика «зеленого» зростання в Україні / Т.П. Галушкіна, Л.О. Мусіна, Н.І. Хумарова. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2012. – 272 с.
3. Програма ООН по довкіллю. Глобальна екологічна перспектива (GEO-3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unep.org/geo/geo3/russian/overview/index.htm>.
4. Добряк Д.С., Кузін Н.В. Вдосконалення класифікації процесів, що спричиняють деградацію земельних угідь / Д.С. Добряк, Н.В. Кузін // Збалансоване природокористування. – 2016. – № 1. – С. 106–1011.
5. Бінковська О.В. Соціально-економічні аспекти державної політики в техногенно забруднених зонах (на прикладі Чорнобильської зони) / О.В. Бінковська // Економічні інновації. Випуск 53 : Сталий розвиток – стратегічна перспектива Українського Причорномор'я: фактори глобалізації, регіоналізації та локалізації. – Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2013. – С. 17–26.
6. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2014 році / Державна служба України з надзвичайних ситуацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://undicz.dsns.gov.ua/ua/Nacionalna-dopovid-pro-stan-tehno-gennoyi-ta-prirodnoyi-bezpeki-v-Ukrayini.html>.
7. Третяк А.М. Завдання та механізми реалізації державної екологічної земельної політики в сучасних умовах / А.М. Третяк // Екологічні науки. – 2013. – № 2. – С. 59–67.